

Ірреальне бажання як філософсько-психологічна категорія

У статті проаналізовано філософсько-психологічний зміст поняття ірреального бажання.

Ключові слова: ірреальність, бажання, ірреальне бажання.

В статті проаналізовано философско-психологическое содержание понятия ирреального желания.

Ключевые слова: ирреальность, желание, ирреальное желание.

Метою статті є філософсько-психологічний аналіз німецького речення “ірреального бажання” у контексті категорій “ірреальності” та “бажання”. Пошук речень, що репрезентують ірреальне бажання, передбачає відповідь на питання про місце поняття “ірреальне бажання” у системі філософських і психологічних понять. З’ясування змісту згаданого поняття є критерієм, який допоможе обґрунтовано виділити з сукупності синтаксичних одиниць німецької мови конструкції з семантикою ірреального бажання.

Формальні критерії, на основі яких традиційно виділяють групу синтаксичних структур під назвою “речення “ірреального бажання””, треба класифікувати як недостатні, оскільки ідентичні ознаки виявляють одиниці інших синтаксичних типів, зокрема, окличні речення та речення “ірреальної умови”, з якими речення “ірреального бажання” не вдається чітко розмежувати. На цій проблемі акцентується увага у дослідженнях К.Баузевайн [11], У.Шольц [12, S. 29-160]. Наявність труднощів щодо розмежування на основі традиційних формальних ознак дає підстави припустити, що речення “ірреального бажання” утворюють відокремлену групу синтаксичних конструкцій з притаманною їм системою формальних і семантичних характеристик, що не враховані у сучасних граматиках німецької мови. Перед нами постає завдання з’ясувати специфічний комплекс ознак речення “ірреального бажання”, які дозволили б послідовно й обґрунтовано диференціювати його з-поміж інших структурних типів. Для цього треба розглянути не лише характеристики синтаксичних конструкцій, які традиційно класифікують як речення “ірреального бажання”, а й пов’язане з ним поняття. Поняття “ірреального бажання” недостатньо висвітлене не лише в лінгвістичній, а й у філософській та психологічній літературі. Натомість окремо досліджувалися поняття “ірреальність” та “бажання”. З огляду на існуючий доробок ми намагалися з’ясувати

комплексний зміст, виражений словосполученням “ірреальне бажання”. Він складає понятійну основу, змістом якої обумовлюється граматична, семантична та прагматична своєрідність німецького речення “ірреального бажання”.

У філософії диференційовані такі варіанти значення терміна “ірреальний”: *Ірреальне* (від лат. *irrealis* – неречовинний, нереальний) – 1) неіснуюче; 2) те, що існує в мисленні; 3) спосіб буття значень, абстрактних предметів, на відміну від реального буття чуттєво даних предметів (у неокантіанстві, феноменології як філософських течіях); 4) неможливе; 5) фантастичне; 6) існуюче в думці як уявне, фантастичне; 7) не існуюче в об’єктивній дійсності; 8) ідеальне, на противагу матеріальному, реальному [10, с. 246].

Смисловим ядром значень терміна “ірреальний”, на наш погляд, є зовнішньо, чуттєво не існуюче, те, що належить до внутрішнього, суб’єктивного світу (мислиме, фантастичне, ідеальне, уявне). Мовлення об’єктивує й унаочнює ці внутрішні явища.

Ірреальне як протиставлене реальному не співвідноситься безпосередньо з матеріальними об’єктами. Воно належить до сфери уявного, навколо якої постійно розгортаються наукові дискусії. Їх сутність полягає у з’ясуванні питання: чи можна вважати ірреальне (уявне) відображенням, так само, як відчуття і сприйняття? У разі ствердної відповіді виникає нове питання: як ірреальне може відображати те, чого немає в реальному світі? Ця дискусія є частковим проявом проблеми співвідношення матеріального та ідеального.

Історія філософських досліджень засвідчує, що особливій виразності й гостроти єдності суперечностей матеріального й ідеального набуває в мовленні. Філософи античності поставили проблему пріоритету у співвідношенні ідеї – слова – логосу – розуму, з одного боку, та матеріальної природи – з другого. Варіанти вирішення цієї проблеми відомі як лінія Платона (пріоритет ідеї) та лінія Демокріта (пріоритет матерії). В античній філософії немає чіткого розмежування мови й ідеального, ідея і слово ототожнюються.

Проблема співвідношення мови і дійсності сягає у середньовічну епоху з розгортанням боротьби між реалізмом і номіналізмом щодо первинності поняття (слова) – абстрактного чи предмета – конкретного. У період раціоналізму мова тлумачилася як когнітивна функція, як певне знання. Так, І.Кант вважав знання людини системою, що функціонує в межах заданих схем і переноситься суб’єктом на дійсність: “Розум не бере свої закони (*a priori*) з природи, а приписує їм їй” [3, с. 94].

Одним з перших співвідношення мови й дійсності як лінгвістичну проблему розглядав О.О.Потебня: “Можна вважати, що

наше власне світобачення є правдивим відбитком дійсного світу, але не можна ж нам не помічати, що саме в свідомості полягали причини, чому людині періоду міфів світ уявлявся таким, а не іншим...” [5, с. 510]. О.О.Потебня вважав мову більш чи менш точною картиною світу, відмінною від дійсності.

Вчені зазначали, що суперечність між мовною картиною дійсності й реальністю має будівничий характер, оскільки спонукає до пізнання, пошуку істини, вираженої словесно. Спочатку в центрі уваги дослідників перебувала людина-споглядач і пізнавальні функції мови. Осторонь залишилася проблема значення суперечності мови – *реальність* для людини-діяча. Це питання є ключовим у розумінні мови в структурі творчої діяльності людини. Мова слугує не лише побудові образу дійсності, а й створенню матеріального світу культури. Ще В. фон Гумбольдт наголошував на значенні мови як для суб’єкта пізнання, так і для суб’єкта діяльності: “Як окремий звук стає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому постає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні. Людина оточує себе світом звуків, щоб сприйняти в себе і переробити світ речей” [1, с. 80].

О.О.Потебня зауважував, що саме мовлення є засобом і водночас особливим видом творчості, де людина розкривається як індивідуальність. Сутність творчого процесу полягає у створенні з природного матеріалу матеріальних та духовних продуктів, сукупність яких називають культурою. Творчість передбачає втілення певного задуму, аналогів якому в об’єктивній дійсності до моменту реалізації не існує. У цьому розумінні мовлення, що бере участь у діяльності на етапах формування та реалізації задуму, не відповідає реальності (ірреальне). Ця невідповідність має специфічні функції порівняно з мовленням як засобом пізнання. При створенні задуму йдеться (з усвідомленням цього факту мовцем) про такий зміст мовних форм, якому немає аналогів в реальності. У пізнанні зміст мовлення спочатку сприймається суб’єктом як тотожний образу реальності. Згодом у ході практики виявляється суперечність між висловленням у мовленні і реальним станом речей, що веде до нового етапу пізнання і створення нової мовної картини. У творчості має місце інверсія послідовності згаданих етапів. Суб’єкт усвідомлює суперечність задуму дійсності, його метою є втілення задуму, тобто усунення суперечності. Отже, суперечність мови і дійсності має динамічний, етапний, процесуальний характер.

Термін “бажання” у назві «речення “ірреального бажання”» пов’язаний з психологічним явищем бажання, яке традиційно відносять до мотиваційної (спонукальної) сфери особистості. Залежно від ступеня усвідомлення спонукування диференціюються на бажання, хотіння, прагнення, переконання.

Потяги – це мотиви поведінки, що є недиференційованою, мало усвідомлюваною, безпредметною потребою. Допоки людина знаходиться під владою потягів, її воля не проявляється. І лише, тоді коли виникає усвідомлений зв’язок між потягом і предметом, що здатний задовольнити потребу, потяг “упредметнюється” і переходить у бажання. Таке “упредметнення” і є передумовою вольового акту – предмети стають об’єктами бажань.

Бажання – це мотиви поведінки, що характеризуються достатнім усвідомленням потреб. Виникає бажаність предмета, складна взаємозалежність між предметом і бажанням. З цього моменту починається усвідомлення потреб, процес саморегуляції поведінки [2, с. 292-293]. Зародження бажань означає початок цілеформування. Наявність мети, тобто образу майбутнього результату діяльності, є атрибутом усвідомленої форми людської поведінки.

Процес діяльності представлений трансформаціями внутрішніх психічних утворень за ланцюжком: потреба → мотив (бажання, інтерес, прагнення) → мета → реалізація. Однак бажання хоча й передбачає усвідомлення мети, проте не містить міркувань щодо засобів її досягнення. До того ж бажання бувають різної інтенсивності, можуть стримуватися і ставати побажаннями. Поява взаємовиключних бажань зумовлює необхідність вибору між ними. Бажання зумовлює власне вольовий акт, якщо до усвідомлення мети долучається установка на її реалізацію, спрямованість на оволодіння певними засобами досягнення, тобто коли з’являється хотіння – усвідомлений мотив, цілеспрямоване прагнення діяти певним чином. Хотіння належить до емоційних утворень, але разом з тим воно містить ідею чи уявлення, так званий інтелектуальний конструкт [2, с. 293]. Отже, бажання – це такий рівень усвідомлення людиною потреб, коли вона встановила об’єкт потреби, але ще не визначила шляхів її задоволення.

Підсумуємо особливості бажання, які вирізняють його серед інших мотивів поведінки: 1) усвідомлення об’єкта задоволення потреби (того, що може задовольнити бажання); 2) позитивне емоційне забарвлення; 3) стимулюючий характер; 4) віднесеність до початкових етапів вольового акту, коли є спрямованість на певний об’єкт, але відсутнє чітке уявлення про шляхи реалізації задуму. Поняття бажання координується з такими функціями вираження ірреального в мові, як прогнозування і комбінування при формуванні задуму. Якщо образ ірреального містить уявлення про задум і майбутній результат, то бажання спонукає реалізувати цей задум. Ірреальне бажання відіграє функцію планування та організації діяльності, коли особистість хоче чогось досягти і визначила, чого саме досягти. Ірреальне як образ уявного стану речей складає

змістовий бік діяльності, сутністю якої є постановка мети – того, чого треба досягти. Бажання надає діяльності імпульсу, енергетики і становить її мотиваційно-спонукальну сторону.

Ірреальне бажання як психологічне явище, що, вербалізуючись, представляє один з фрагментів мовної картини ірреального, має прямі кореляти у граматичній структурі природних мов:

- (1) Якби зараз було літо! / Було б зараз літо ... (укр.);
- (2) Если бы все это изменилось! / Изменилось бы все это... (рос.);
- (3) If I were you! / Were I you... (англ.);
- (4) S'il faisait beau... Si j'tais... (франц.).

У німецькій мові це явище позначає відповідна синтаксична конструкція – так зване речення “ірреального бажання”:

- (5) Wenn du das getan hdttest! / Hdttest du das getan...,

Проаналізуємо зміст поняття “бажання” у словосполученні “ірреальне бажання”. Це дозволить з’ясувати, чому саме “бажання”, а не “намір”, “прагнення” чи інший мотив стало компонентом назви речення “ірреального бажання”.

Конкретизуємо згадані ознаки бажання як мотиву людської діяльності на прикладі речення “ірреального бажання”. Насамперед, варто відзначити наявність усвідомленого об’єкта бажання. Усвідомленим ми вважаємо об’єкт, виражений:

а) конкретною словесною вказівкою, що співвідноситься з відповідними явищами дійсності:

Ich wollte, du wärst schon fort.“ (Danella, Familiengeschichten, S. 234);

б) вказівним займенником, зміст якого зрозумілий з контексту: “Wenn ich das doch wäre! Endlich frei von meiner verdammten Vergangenheit!“ (Fischer, Das Geheimnis der Greta K., S. 468);

в) опосередкованою вказівкою:

“Wenn du wüßtest, Rapunzel...“ (Fischer, Das Geheimnis der Greta K., S. 424).

Для більшості речень “ірреального бажання” характерне усвідомлення об’єкта бажання. Приклади, де була б відсутня вказівка на зміст бажання або об’єкт його задоволення, на матеріалі німецької мови фіксуються дуже рідко:

“Hätte er doch!“ (Fischer, Da wir uns lieben, S. 306);

“Ich hätte gern...“ (Tucholsky, Schloss Gripsholm, S. 49).

Такі конструкції притаманні здебільшого усному мовленню, вони відзначаються високим ступенем емоційності, їх зміст безпосередньо пов’язаний із ситуативним контекстом, який і розкриває об’єкт бажання. Отже, ознака усвідомлення об’єкта бажання властива більшості речень “ірреального бажання”.

Здійснення бажаного сприймається мовцем, який виголошує речення “ірреального бажання”, як добро для себе, а відтак по-

в’язується з позитивними емоціями. Низька ймовірність реалізації, навпаки, засмучує адресанта. Значну роль у передачі емоційного навантаження речення відіграє своєрідна інтонація, яка сприймається слухачем як жаль з приводу низької ймовірності реалізації:

“Wenn das so leicht wäre”, seufzte sein Nachbar, ein kurzsichtiger Jungling (Kästner, Zu treuen Händen, S 103);

“Ich möchte Ihnen gerne nahe sein, mein Kläuschen“, seufzte Oskar Hähnlein, “ganz nahe!“ (Fischer, Mit einem Fuß im Himmel, S. 61).

Емоційність передають також лексеми (модальні частки: *nur, doch, bloß, wenigstens*, вигуки *ach, och, o, ja*):

“Ach, Liselotte! seufzte Hein Grotius“. “Wenn es *doch* wahr wäre!“ (Fischer, Mit einem Fuß im Himmel, S. 10);

“Ach“, seufzte die Lehrersfrau, “wenn es der Unsere wäre!“ (Brëzan, Mannesjahre, S. 35).

На письмі фіксуються знак оклику або три крапки. Отже, принцип “бажання – приемне” також реалізується у реченні “ірреального бажання”.

Речення “ірреального бажання” сигналізує про неможливість негайного виконання бажаного, що й викликає у продуцента негативні емоції. Однак, якщо реалізації не відбулося в минулому, ймовірність її в майбутньому не виключена. Водночас, спонукальний характер бажання поєднується з пасивністю мовця, який хотів би здійснити бажання завдяки сприятливим обставинам, сторонній допомозі, а не власним зусиллям.

За допомогою речення “ірреального бажання” адресант спонукає слухача посприяти виконанню бажання (1) або навіть виконати його. Коли передбачувані виконавцем є мовець, позначений особовим займенником *ich*, нюанс спонукання слухача залишається (2):

(1) “Wenn *du* mir nur zuhören wolltest.“ (Fischer, Da wir uns lieben, S. 319);

(2) “Wenn ich nur bald einen Termin bekäme!“ (Fischer, Da wir uns lieben, S. 209).

За допомогою такої мовної формули звертаються до людини, яка безпосередньо не впливає на хід подій (у прикладі (2): не має права дати дозвіл на побачення), але може так чи інакше зреагувати на висловлення. Мовець, у свою чергу, передбачає можливі варіанти реакції (*співчуття, порада, допомога* тощо). Таким чином, реченню “ірреального бажання” притаманний спонукальний характер, спрямований як на мовця, так і на слухача, що відповідає ознакам “бажання” як психологічного явища.

У реченні “ірреального бажання” відсутня вербалізована умова виконання бажання, контрольована співрозмовниками. Умови

здійснення детерміновані контекстом і мають надсуб'єктивний, некерований характер. У змісті речення можливий натяк на обставини, вплив на які перебуває поза волею людини. Вони самі собою можуть скластися вдало або ні:

“Hätt ich den Blödsinn nicht erlaubt.“ (Zuckmayer, Der Hauptmann von Köpenik, S. 83);

“Schade. Ich hätte Hendrik gern wiedergesehen.“ (Konsalik, Das Doppelspiel, S. 327).

Останнє речення можна продовжити за схемою: “однак, ситуативні умови цьому завадили”. Невизначеність умов реалізації бажання в реченні “ірреального бажання” очевидна.

Аналіз характеристик бажання, вербалізованого за допомогою речення “ірреального бажання”, засвідчує, що вони (характеристики) відповідають ознакам “бажання” як специфічного різновиду мотивів. Назва речення “ірреального бажання” психологічно точно іменує бажане для мовця розгортання подій саме як “бажання”, розмежовуючи його з “потягом”, “прагненням”, “мрією”, які мають інші психологічні ознаки. Скорочено покажемо основні відмінності зазначених мотивів за допомогою табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика мотивів

Мотив	Ознаки мотиву		
	наявність усвідомлення	емоційна модальність	функція у вольовому акті
потяг	–	+ / –	зародження мотивів
бажання	+	+	постановка мети
переконання	+	+	здійснення вибору
прагнення / намір / хотіння	+	+	установка на виконання
мрія	+	+	віддалене виконання в майбутньому

У назві речення “ірреального бажання” компонент “бажання”, як психологічний термін, представлений не в широкому розумінні, коли поняття “бажання” – “прагнення” – “потяг” – “мрія” ототожнюються. У цьому випадку синонімічні заміни неможливі, оскільки вони спотворили б точність відображуваного явища. Наприклад, заміна терміна “бажання” компонентом “потяг” мала б позначати нерозуміння мовцем об'єкта бажання, відтак у реченні переважали б неозначені займенники та інші засоби передачі невизначеності.

Варто зазначити, що бажання, реалізація якого неможлива ніколи і за жодних обставин, не має сенсу для особистості. Скажімо,

дивними виглядають фрази на зразок: “Ja, wenn die Welt vielleicht quadratisch war!” (Kastner, Leben in dieser Zeit, S. 215). Такі конструкції не сприймаються слухачем як висловлення бажання, хоча формально є ними. Ми не можемо погодитися з поширеним тлумаченням ірреального способу як категоріальної форми непрямого способу, що вказує не лише на те, що цієї дії (стану, процесу) немає в дійсності, а й що вона і не може відбутися. За словами К.А.Крашенинкової, “заперечення і ствердження, хоча і є рамками, до яких вміщені ці види модальності, проте самі не є видами модальності” [4, с. 88]. Бажання з часовою референцією “майбутній” становить певну можливість (ірреальність) і зумовлене баченням кращої перспективи для себе. Ця перспектива викликає позитивні емоційні реакції, що виконують функцію антиципації (передбачення) і водночас спонукають до активності. У деяких випадках людина обмежується приємними переживаннями, не переходячи до діяльності. Як мотив, бажання передбачає здійснення, проте не гарантує його. Звідси такі словосполучення, як утопічне, марне, ірреальне, далеке, нездійсненне бажання, що, однак, не заперечує сподівання людини на його реалізацію.

Як зауважує С.Л.Рубінштейн, “бажати можна й того, у досягненні чого не впевнений, хоча тверде знання абсолютної неможливості предмета бажання, без сумніву, паралізує, якщо не вбиває бажання” [7, с. 595]. Нездійсненне бажання – це своєрідний психологічний оксиморон, поєднання взаємовиключних понять.

Висновки і перспективи

У філософському розумінні ірреальне належить до сфери можливого й діалектично пов'язане з дійсністю. Цей зв'язок полягає в тому, що дійсне і можливе – дві сторони реального (буття). Відповідно мовна картина світу охоплює не лише наявне на поточний момент, а й можливе. Мовна картина ірреального, як складова мовної картини світу, має свої особливості, зокрема у динаміці суперечності між мовленням і реальністю.

На підставі здійсненого аналізу ми дійшли висновку, що речення “ірреального бажання” – одна з мовних форм, що є складовою мовної картини ірреального (можливого). Цей висновок конкретизується шляхом аналізу бажання як мотиву діяльності особистості. Бажання існує як певний образ майбутнього, що впливає на визначення планів поведінки, обмірковування шляхів їх досягнення, оцінку здійсненості. Бажання становить явище саморегульованої поведінки особистості, воно є певною можливістю і характеризується мірою здійсненості. Усвідомлення цілковитої неможливості бажання призводить до нівелювання його спонукальної сили і трансформації

в інші психічні утворення.

Аналіз змісту поняття “ірреального бажання” спонукає до перегляду традиційного тлумачення речення “ірреального бажання” як засобу вербалізації нездійсненого бажання. Координація філософських, психологічних і лінгвістичних інтерпретацій цього терміна підводить до висновку, що речення “ірреального бажання” варто розглядати як синтаксичну конструкцію, яка належить до поля мовних засобів оцінки ймовірності здійснення події. Специфічне місце речення “ірреального бажання” у цьому полі визначено характером його модального плану як засобу передачі оцінки низької ймовірності здійснення бажаної події. Таке тлумачення речення “ірреального бажання” визначає принцип подальшого дослідження його прагматичних функцій через призму організації творчої діяльності особистості шляхом побудови задуму, планування та забезпечення сприятливих умов його здійснення.

Список використаних джерел

1. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
2. Загальна психологія (курс лекцій) / О.Скрипченко, Л.Долінська, З.Огороднійчук та ін. – Київ, 1997. – 436 с.
3. Кант И. Пролегомены по всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в качестве науки. – 2-е изд. – М.: Госуд. Социально-Экономическое Изд-во, 1937. – 247 с.
4. Крашенинкова Е.А. Ирреальная модальность в немецком языке // Вопр. языкознания. – № 3. – 1960. – С. 86-90.
5. Потебня А.А. Мысль и язык / Антология мировой филологии: В 4 т. / Сост. В.В.Богатов, Ш.Ф.Мамедов. – М.: Мысль, 1972. – Т 4: Философия и социологическая мысль народов СССР XIX в. – С. 504-511.
6. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. – К.: Вища школа, 1986. – 116 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: ЗАО “Изд-во Питер”, 1999. – 720 с.
8. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
9. Сахарчук Л.І. До питання про критерії виділення речень стану в сучасній німецькій мові // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 23. – С. 47-54.
10. Філософський словник / За ред. В.Ш.Шинкарука – К.: Головна ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

11. Bausewein K. Akkusativobjekt, Akkusativobjektsätze und Objektsprädikate im Deutschen: Untersuchungen zu ihrer Syntax und Semantik. – Tübingen: Niemeyer, 1990. – 273 S.
12. Scholz U. Wunschsätze im Deutschen: formale und funktionale Beschreibung; Satztypen mit Verberst- und Verbletzstellung. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 316 S.

The article analyses the philosophical and psychological content of concept of irreal wish.

Key words: irreal wish, wish, irreal wish.

Отримано: 28.03.2010

УДК 159.923.2

М.В. Папуча

Сучасні аспекти особистісного розвитку

Стаття присвячена вивченню сучасних аспектів особистісного розвитку. Аналізуються психологічні особливості та лінії розвитку особистості.

Ключові слова: особистість, розвиток, лінії розвитку особистості.

Статья посвящена изучению современных аспектов личностного развития. Анализируются психологические особенности и линии развития личности.

Ключевые слова: личность, развитие, линии развития личности.

Дослідження психічного розвитку полягає, на думку С.Д.Максименка, у пошуку відповідей на питання про “виникнення психічних явищ, їхнє походження, становлення у життєвих процесах, відновлення та визначення перспектив і проєктів подальшого розгортання” [12, 15]. Відносно окремих психічних явищ можна говорити про значні досягнення генетичної психології – досліджені напрями, закономірності і механізми розвитку пізнавальних психічних процесів, здібностей, мотивів поведінки, тощо.

Особистість у сучасному науково-психологічному підході розкладається на окремі складові частини, які і є дійсним предметом дослідження. Сама ж вона при цьому ніби виноситься за дужки, лише мається на увазі. Вона, отже, зникає з наукового аналізу, і це було б нормально, якби мова йшла про щось схематично-абстрактне. Але ж особистість завжди конкретна, жива і діюча. Щось суттєве весь час вислизає з уваги дослідників. Нам здається, що є певний і елементарний діалектичний розрив. Особистість є (і не може бути нічим іншим) сумою окремих своїх частин – мислення, сприймання,